

İslam Te'lif Geleneğinde Biyografi Yazıcılığı

10-11 Kasım 2016

İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Editör:

Prof. Dr. Hidayet AYDAR

İstanbul 2018

Biyografi Yazıcılığının Temel Taşı: Suâlâtlar

Mustafa TATLI⁵¹

Giriş

Hadis ilminin temel ve en büyük gayelerinden biri, rivâyetlerin sıhhat değerini tespit etmedir. Bu tespitin yapılması için de senedlerdeki râvilerin cerh-ta' dil durumu, vefat tarihi, hoca-talebe arasındaki ilişki gibi bilgilerin varlığına ihtiyaç duyulur. Özellikle senedlerdeki ittisâl-inkitâ durumunun tespitinde hoca-öğrenci arasında bağlantının bilinmesi, râviler arasındaki benzerliklerden dolayı olası karışıklıkların giderilmesi ve râvilerin hangi tabakalara mensup olduğu bilgisi önem arz etmektedir. Bu gaye ile yapılan araştırmalar, muhaddisler tarafından râvilerin çeşitli özelliklerinin yer aldığı eserleri telif etmesinde etkili olmuştur.

Hicrî ikinci asrın sonları ile üçüncü asrın başlarında suâlât, târîh, tabakât, ma'rifetü'r-ricâl isimleriyle râvilerin farklı özelliklerinin yer aldığı eserler telif edilmiştir. Sonraki asırlarda ise bu faaliyet giderek artmış, isnadın sıhhat tespiti için yapılan râvi araştırmalarına göre daha geniş bilgilerin yer aldığı biyografi tarzında eserlere yer verilmiştir. Bu uygulama hadis dışındaki diğer disiplinler tarafından da kabul görmüş ve dikkat çeken bir unsur haline gelmiştir. Ancak başlangıç noktası olan III./IX. asırda telif edilen tabakât eserlerinin isnadlarda yer alan râvileri kapsamaması dikkat çeker. Diğer bir ifadeyle bu dönemdeki ricâl bilgisinin ve cerh-tad'il değerlendirmelerinin yer aldığı eserler ile tabakât telifleri büyük oranda benzerdir. Zira tabakât eserleri, isnadlardaki râvilerin birbiriyle karıştırılmaması ve isnadın ittisâlinin sağlanması amacını da muhtevîdir.

Bu tebliğde, erken dönem ricâl eserlerinden olan suâlâtların, telif amacı ve muhteva yönünden tabakât eserleriyle olan ilişkisine değinilecektir. Böylece erken dönem tabakât yazıcılığının ve tabakât yazımında kullanılan kaynakların anlaşılmasına katkı sağlanması amaçlanmaktadır. Öncelikle suâlât türü eserlere genel hatlarıyla değinmek faydalı olacaktır

I. Suâlât Eserleri ve Genel Özellikleri

Sözlükte “soru sormak, istemek” anlamlarına gelen “س-أل-ل” filinden mastar olan سؤال (soru) kelimesinin سؤالات- اسئلة şeklinde gelen iki çoğulundan biri olan⁵² *suâlât* kelimesi terim olarak genellikle, cerh-ta‘dil münekkidlerinin öğrencileri tarafından râvilerin farklı özelliklerine dair sorulan sorulara verdikleri cevapların yine öğrenciler tarafından kaydedilerek hocaları adına telif edilen eserler için kullanılır. Bu türe ait eserlerdeki bilgiler genel olarak soru-cevap şeklindeki kısa diyalogların yer aldığı birkaç satırı geçmeyen maddelerden oluşur. Talebe genelde “سألت” (sordum), “قلت” (dedim) ifadelerini kullanarak soru sorarken bazen hadis meclisinde bulunan başka talebelerin hocaya sorduğu soruları “سئلت” (soruldu), “قيل” (denildi), “ذكر” (bahsedildi), “سمعت” (duydum, dinledim), “سئلت وأنا أسمع” (hocaya soruldu ben de hocayı dinliyordum) ifadelerini kullanarak not eder. Bunun dışında soru-cevap yöntemi kullanılmadan doğrudan hocadan yapılan nakiller de bu eserlerde yer alır.⁵³

İslamî ilimlerde sistemli olarak soru-cevap tarzında telif edilen başka eserler için de benzer isimler kullanılmıştır. Fıkıh ve tefsir alanında mesâil ismiyle yer alan eserler örnek olarak verilebilir.⁵⁴ Suâlât terimi farklı eserler için yer yer kullanılsa da tespit edilebildiği kadarıyla bu terimin cerh-ta‘dil alanında telif edilen eserler için daha yaygın bir ifade olduğu söylenebilir. Ancak suâlât terimi, cerh-ta‘dile dair diğer eserlerden soru-cevap yöntemiyle telif edilmesi bakımından ayrılır. Bu yönüyle suâlâtların cerh-ta‘dil eserleri içerisinde bir telif türü olduğu söylenebilir. Ayrıca bu tür eserler sadece suâlât ya da esile terimiyle isimlendirilmemişlerdir. Bunların dışında târîh, mesâil, kelâm gibi lafızlar da bu eserler için kullanılmıştır. Farklı isimlerdeki bu eserlerin suâlât olup olmadığı ise yapılacak araştırmayla tespit edilebilir.⁵⁵

Suâlâtların cerh-ta‘dil eserleri arasındaki en önemli özelliği, şifahi olarak yürütülen ricâl tenkidinin hicri ikinci asrın ortalarından itibaren tedvin edilmeye başladığı erken dönem eserler içerisinde yer almasıdır. Bu döneme ait iki eser⁵⁶

52 Ahmed Muhtar Ömer, *Mu‘cemü'l-lugati'l-Arabiyyeti'l-muâsıra*, Kahire: Alemlü'l-Kütüb, 2008, II, 1020.

53 Yezîd b. el-Heysen ed-Dakkâk (ö. 284/897) rivâyetini bahsedilen yöntemi uygulayarak derlediğini ifade eder. Yahya b. Ma‘în, *Min kelâmî Ebî Zekerîyyâ Yahya b. Ma‘în fi'r-ricâl* (Dakkâk rivâyeti) (nşr. Ahmed Muhammed Nurseyf), Dimaşk: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, ts., s. 123-124.

54 Mesâil terimi hakkında daha fazla bilgi için bk. Adnan Bülent Baloğlu, “Mesâil”, *DİA*, XXIX, 264.

55 Târîh, mesâil, kelâm gibi isimleri olan eserlerin suâlât olarak değerlendirilmesinde dikkate alınacak kriterler için bk. Mustafa Tath, *Ricâl Bilgisinin Tespiti: Suâlât Literatürü*, İstanbul, Beka Yayınları, 2016, s. 46-54.

56 Yahya b. Saîd el-Kattân (ö. 198/813) ve Abdurrahman İbn Mehdî'nin (ö. 198/813) *Suâlât*'ları. Bu iki esere ilgili daha fazla bilgi için bk. Halil İbrahim Turhan, *Ricâl Tenkidinin Doğuşu ve Gelişimi*, İstanbul, İFAV, 2015, s. 347-355; 412-413.

günümüze ulaşmasa da hicri üçüncü ve dördüncü asra ait birçok suâlât kaynaklarımız arasında yerini almıştır. Hicri üçüncü asırda, Yahya b. Ma'în'in (ö. 233/847) 6, Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) 5, Ali b. el-Medîni (ö. 234/848), İclî (ö. 261/875), Ebû Zür'a (ö. 264/875) ve Ebû Dâvûd'un (ö. 275/888) birer eseri, hicri dördüncü asırda Dârekutnî'nin (ö. 385/995) 5, Hâkim en-Nisâbüri'nin (ö. 405/1014) bir eseri günümüze ulaşmıştır. Günümüze ulaşmayan eserlerin sayısı ise -çoğu hicri üçüncü asra ait- 50'nin üzerindedir.⁵⁷ Verilen bilgilerden anlaşılacağı üzere, suâlât türü eserlerin telifi giderek yavaşlamıştır. Bunun en önemli nedeni sistematik hadis rivâyetinin giderek sona ererken eldeki rivâyetlerin telif edilmesi ve buna bağlı olarak râvi değerlendirmelerinin kitaplar üzerinden yapılmaya başlanmasıdır. Süreç içerisinde ise bu alana ait ansiklopedik tarzda eserler telif edilmiştir.

Suâlât türü eserler, râvilerin cerh-ta'dile dair değerlendirmeleri, vefat tarihleri, ait oldukları tabakaları, farklı yönden kimlik bilgileri ve münekkidlerin illel ilmüne dair görüşlerini ihtiva eder. Aynı hocaya farklı öğrenciler tarafından soru sorulmasıyla telif edilen bilgilerde muhteva benzerlikleri görülmür. Ancak her öğrenci, hocasının meclisinde farklı zaman dilimlerinde bulunduğu için bazılarının elde ettiği bilgileri diğerleri kaydetmemiş olabilir. Bu durum bazı karışıklıklara sebep olabilmektedir. Örneğin Yahya b. Ma'în'in *Tarih* ismiyle farklı öğrencileri tarafından rivâyet edilen eserlerinin tek bir eserin farklı rivâyetleri olduğu düşünülmektedir. Oysaki, her bir öğrenci notlarını kitap haline getirerek benzer isimlerle hocalarına nispet etmişlerdir. Ancak bu rivâyetlerin muhtevaları birbirinden farklılık arz etmektedir.

Eserler, müzakere meclislerinde hocaların râvilerin farklı yönlerini öğrenmeye yönelik sorularına verdikleri cevaplardan oluşur. Bu yönüyle notları öğrenciler bir araya getirirse de bilgilerin hocalara ait olması ve öğrencilerin esere etkili bir müdahalesinin olmaması sebebiyle eserler, hocalara nispet edilir. "Falanın falana suâlâtı" şeklinde isimlendirilirler. Ancak eserleri öğrencilerin kaleme alması hasebiyle, eserlerin telif tarzında öğrenciler etkili olmuştur. Bu sebeple bazı eserler yarı alfabetik, bazı eserler tabaka ve şehir sistemine göre tasnif edilirken bazılarında herhangi bir tertip görülmez.⁵⁸

Verilen bilgilerin daha iyi anlaşılması için bazı örneklere yer verilebilir.

سألته عن يعقوب بن قيس قال كوفي حدث عنه يحيى القطان ومحمد بن عبيد ثقة.

57 Suâlât eserleri listesi için bk. Mustafa Tatlı, *Rical Bilgisinin Tespiti*, s. 53-70.

58 Suâlât eserleri ile ilgili daha fazla bilgi için bk. Mustafa Tatlı, *Rical Bilgisinin Tespiti*, s. 77-275.

(Ebû Abdullah) Ahmed b. Hanbel'e Yakub b. Kays'ı sordum. Şöyle cevap verdi: "Kûfeli, sika bir ravidir, kendisinden Yahya el-Kattân ve Muhammed b. Ubeyd'in hadis rivayet etmiştir."⁵⁹

سألته عن أبي سلمة الخزاعي ، فقال : اسمه منصور بن سلمة ، وهو أحد أئمة الحفاظ ، كان أحمد بن حنبل يأخذ عنه ، ويقول : سمعت أبا سلمة .

(Sülemî) Dârekutnî'ye Ebû Seleme el-Huzâî'yi sordum. Şöyle cevap verdi: "İsmi Mansur b. Seleme'dir. O, hafızların imamlarıdır. Ahmed b. Hanbel, ondan 'Ebû Seleme'yi işittim' diyerek hadis rivâyet etmiştir."⁶⁰

سمعت يحيى يقول أبو بكر بن أبي سبرة الذي يقال له السبيري هو مدني ومات ببغداد ليس حديثه بشيء.

(Dûrî) Yahya b. Ma'in'i şöyle derken işittim: "Ebû Bekir b. Ebî Sübrâ – es-Sübrî de deniliyor- Medînelidir, Bağdâd'da vefat etti, hadis rivayetinde leyle bi-şey' (zayıf) bir râvidir."⁶¹

Örneklere bakıldığında öğrencilerin hocalarına sordukları soruların muhtevalarında ilgili râvinin cerh-ta'dil durumu, ismi veya künyesi, hocalarının kim olduğu, vefat tarihi, nereli olduğu, hangi şehirleri ziyaret ettiği gibi bilgilerin yer aldığı görülmektedir. Verilen örneklerdeki maddeler ve çok daha fazlası suâlât eserlerinde geniş olarak yer bulmaktadır. Bu açıdan suâlât eserlerindeki bilgiler, sistematik bir yapıya sahip olmasa da biyografi eserleriyle benzerlik teşkil etmekte, sonraki döneme ait hacimli biyografi eserlerinin kaynakları arasında yer almaktadır. Şimdi sırasıyla suâlât eserlerinin biyografi kaynağı olarak kabul edilip edilmeyeceğine ve sonraki eserler tarafından veri olarak kullanılmasına genel olarak işaret edilebilir.

II. Suâlât Eserlerinde Tabakât Bilgisi

Tabakât yazıcılığı, hadis ilminde sahâbe, tabiün, etbâu't-tâbiîn şeklinde yakın yaşlardaki râvilerin oluşturduğu gruplardır. Bu ayrım, râviler arasındaki iletişimin varlığını ve keyfiyetini bilmeye yönelik bir amacı taşır. Hadis âlimlerinin geliştirdiği bu sistem diğer ilim dalları tarafından telif edilen bir tür olarak kullanılır.⁶² Süreç içerisinde dönem, derece ve sınıf ayrımı gözetilmeyerek alfabetik muhteva bakımından benzer biyografilerin yer aldığı bir tür haline gelmiştir.⁶³

59 Ahmed b. Hanbel, *Kitâbü'l-İtel ve ma'rifetü'r-ricâl* (Abdullah b. Ahmed b. Hanbel rivâyeti) (nşr. Vasıyyullah b. Muhammed Abbâs), I-IV, Riyâd: Dâru'l-Hânî, 2001, I, 811.

60 Dârekutnî, *Suâlâtü's-Sülemî li'd-Dârekutnî* (Sülemî rivâyeti) (nşr. Sa'd b. Abdullah el-Humeyyid-Hâlid b. Abdurrahman el-Cüreyşî), Riyâd: Mektebetü'l-Melik Fehd el-Vataniyye, 2007, s. 342.

61 Yahyâ b. Ma'in, *Yahyâ b. Ma'in ve Kitâbühü'l-Târîh* (Dûrî rivâyeti) (nşr. Ahmed Muhammed Nurseyf), I-IV, Mekke: Merkezü'l-Bahsi'l-İlmi ve İhyai't-Türasi'l-İslâmî, 1979, III, 157.

62 Mehmet Efendioğlu, "Tabakât (Hadis)", *DİA*, XXXIX, 291.

63 İsmail Durmuş, "Tabakât", *DİA*, XXXIX, 288.

Hadis ilminde, râvilerin hadis rivâyeti açısından tanınması son derece önem teşkil eder. Özellikle râvi sayısının arttığı ve isnadın sistematik olarak kullanılmaya başladığı hicri ikinci asrın ikinci yarısından itibaren râvilerin isim, künye, vefat tarihi, cerh-ta'dil durumu hakkında bilgi edinme ihtiyacı oluşur. Bu dönemde hadis münekkitleri elde ettikleri bilgileri ve râvilere dair değerlendirmelerini öğrencileriyle paylaşırlar. Hadislerin müstakil eserlerde tasnif edilmesinin ardından râvilerle ilgili bilgilerin de ayrıştırılması ihtiyacı doğar.⁶⁴ Hicri ikinci asrın ortalarından itibaren şifahi olarak yürütülen ricâl tenkidi tedvin edilmeye başlanır. Böylece bu alana dair ilk eserler telif edilir.

Alanında yetkin münekkitlerin öğrencileri tarafından toplanan değerlendirmelerin yer aldığı suâlâtlar da erken dönem tabakat eserleriyle benzer muhtevalara ve özelliklere sahiptir. Telif yöntemi açısından hocalara dayalı bilgi edinimi ilk tabakat eserlerinde de vardır. Örneğin Müslim (ö. 261/875) *Tabakâtü'l-muhaddisîn* müellifi iken Ahmed b. Hanbel'e sorduğu sorulara dair *Suâlât*'ı vardır.⁶⁵ Diğer bir ifadeyle bilgi kaynakları arasında hocası Ahmed b. Hanbel de vardır. Yine tabakât müelliflerinden Ebû Zür'a ed-Dımaşki'nin (ö. 281/894) hocaları arasında Yahya b. Ma'in dikkat çeker.⁶⁶ Ayrıca erken dönem tabakât eserlerindeki tarih, nesep ve şehre dayalı tasnif yöntemi yer yer suâlâtlarda da görülür. Muhteva açısından ise, râvilerin cerh-ta'dil durumu, vefat tarihi, nesep ve künye bilgisi, hoca-öğrenci arasındaki irtibatın araştırılması bu dönemdeki tabakât eserleriyle benzerlik teşkil eder. Tabakât eserlerinin farklı ilim dalları tarafından kullanılmaya başlanması ve gelişimiyle erken dönemdeki bahsedilen benzerlik noktaları giderek ayrışır. Ayrıca suâlât eserlerinin belli bir zaman diliminde telif edilen eserler olduğu düşünüldüğünde bu durum daha iyi anlaşılır. Ancak suâlât türü eserlerin, tabakât yazıcılığının başlangıç ve gelişim sürecinde râvilerin biyografileri hakkında bilgi toplama yöntemi olarak kullanıldığı ve tabakât eserlerine kaynaklık teşkil ettiği söylenebilir.

Suâlât eserleri, râvi isim ve künyeleri, vefat tarihleri, tabakât bilgileri, hoca ve öğrenci isimleri, şehir ve tarih bilgileri, cerh-ta'dil değerlendirmeleri ihtiva etmesiyle karmaşık bir yapıya sahip de olsa genel olarak tabakât bilgisini ihtiva eder. Bu yönüyle suâlâtlar tabakât eserleri arasında sayılabilir. Bununla birlikte sadece tabakât bilgisi içermediklerini de belirtmek gerekir.

64 Mehmet Efendioğlu, "Tabakât (Hadis)", a.y.

65 Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, I-IV, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1956, II, 590.

66 Ebû Zür'a ed-Dimeşki'nin Yahya b. Ma'in'den rivâyet ettiği bilgiler için bk. Abdullah b. Abdürrahîm b. Hüseyin b. Mahmud, "Suâlâtü Ebî Zür'a ed-Dımaşki fî Kitâbi't-Târih li-İmâm Yahyâ b. Ma'in", *Mecelletü Merkezi'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye*, 2013, sy. 35, s. 295-354.

İclî'nin *Ma'rifetü's-sikât* isimli eseri tabakaların tespiti açısından ele alındığında diğer suâlât eserleri arasında dikkat çeker. Eser, 2366 râvi hakkında kısa değerlendirmelerden oluşur. Örneğin, Esmâ b. Hakem el-Fezârî hakkında "Kûfeli, sika ve Hz. Ali'den rivâyette bulunur" değerlendirmesine yer verilir.⁶⁷ Örnekte olduğu gibi genel olarak râviler hakkında şehir ve tabaka bilgisine değinilir. Yaklaşık 950 kişi hakkında hem tabii tabakasından yer aldığı hem de memleketi hakkında değerlendirmeye yer verilmektedir. Eser zikredilen muhtevasıyla biyografi kaynağı olarak değerlendirilmenin yanında kimlik bilgileri ve tabakası bilinmeyen isimlerin tespitinde kaynaklık teşkil etmektedir.

Suâlât eserlerinin öğrenciler tarafından derlendiğine yukarıda değinilmişti. Bu durum eserlerin farklı yöntemlerle telif edilmesine sebep olmuştur. Tabakât eserleri açısından ise farklı yönde kaleme alınan suâlâtlar önemli veriler barındırmaktadır. Örnek olması açısından tabakât eserlerindeki telif yöntemine benzer yönleri bulunan bazı suâlât eserlerine değinilebilir.

Yahya b. Ma'in'in öğrencisi Dürî'nin (ö. 271/884) derleyip hocasına nispet ederek rivâyet ettiği *et-Târîh* isimli eseri şu şekilde tasnif edilmiştir:⁶⁸

Bölgeler	Madde Aralıkları
Sahâbî Râviler	1-225
Mekke, Tâif ve Yemen Râvileri	227-653
Medine Râvileri	654-1232
Kûfe Râvileri	1233-3198
Basra Râvileri-1	3199-3496
Basra Râvileri-2	3497-4740
Horasan Râvileri	4741-4848
Vâsıt, Sevâd ve Medâin Râvileri	4849-5022
Şam, Mısır ve Cezîre Râvileri	5023-5351
Şam, Mısır, Cezîre ve Rakka'daki Tâbiûn ve Etbâu't-tâbiûn	5352-5410

Tablodan⁶⁹ anlaşılacağı gibi Dürî rivâyetini hem tabakalara göre hem de şehirlere göre tasnif etmiştir. Sahabe râvilere yer verdikten sonra, her bir şehirdeki tabiûn ve etbâu't-tâbiûn râvilerini zikreder. Ebû Dâvûd'un Ahmed b. Hanbel'den rivâyet ettiği *Suâlât* ve İclî'nin oğlu tarafından rivâyet edilen *Sikat/Suâlât*⁷⁰ ve

67 Ebû'l-Hasan el-İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, (Ebû Müslim rivâyeti) (nşr. Abdülâlîm Abdülâzîm el-Bestevî), I-II, Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1985, I, 223.

68 Suâlât türü eserler kısa diyaloglardan oluştuğu için tahkik edilirken maddeler halinde numaralandırılmıştır. Bu sebeple madde numaralarına yer verilmiştir.

69 Bu çalışmada kullanılan ilk iki tablo müellifin bahsi geçen eserinden alınmıştır. Bk. Mustafa Tatlı, *Rical Bilgisinin Tespiti*, s. 113, 225.

70 *Sikât*'ın suâlât olarak kabul edilmesi hakkında bilgi için bk. Mustafa Tatlı, *Rical Bilgisinin Tespiti*, s. 204-207.

Hâkim en-Nîsabûrî'nin Dârekutnî'ye Iraklı râvileri sorduğu *Suâlât* da büyük oranda şehirlere göre tasnif edilmiştir. Yine Âcurrî'nin (ö. 300 yıllardan sonra) hocası Ebû Dâvud'tan rivâyet ettiği *Suâlât*'ın günümüze ulaşan kısmı incelendiğinde şehirlere göre tasnif edildiği görülür:⁷¹⁷²

Şehir	Madde Aralıkları
Kûfe	1-601
Basra	602-1483
Mısır	1484-1532
Eyle ²¹	1533-1545
Dımaşk	1546-1675
Humus	1676-1757
Seğur ²²	1758-1767
Remle	1768-1783
Harran	1784-1793
Cezire	1794-1818/1826-1836
Rakka	1819-1825
Bağdat-1	1837-1841
Bağdat-2	1842-1973

Verilen örneklerden de anlaşılacağı üzere suâlât eserlerinin bazılarında şehre göre tasnif sisteminin uygulandığı görülür. Bu yönüyle bazı suâlâtların özel tabakât eserleri⁷³ arasında sayılabileceği söylenebilir.

Şehirlere göre tasnif dışında yarı alfabetik yapıya sahip olan suâlâtlar da vardır. Örneğin Dârekutnî'den rivâyet edilen 5 suâlât ile İbn Ma'în'in Osman b. Saîd ed-Dârimî (ö. 280/893) rivâyeti bu şekilde tasnif edilmiştir. Şehir ve alfabetik tertip dışında suâlât eserlerinin geneli karmaşık bir yapıya sahiptir. Bu yönüyle istifa edilmesi zorlaşmaktadır. Tahkikli neşirlerde yer alan fihristler istifadeyi kolaylaştırmaktadır.

Bu başlık altında son olarak Ebû Tâhir es-Silefi'nin (ö. 576/1180) biyografîye dayalı sorularının yer aldığı Hamîs b. Ali el-Havzî'nin (ö. 510/1116) rivâyet ettiği *Suâlâtü'l-Hâfız es-Silefi li-Hamîs el-Havzî an cemâa min ehli'l-Vâst ve'l-gurabâi'l-kâdimîne ileyhâ* isimli eserine değinilebilir. Eserin isminden de anlaşılacağı üzere, Vasıtlı ya da Vasıt'a gelmiş 126 isim hakkında Silefi sorular sorar. Sorulan sorular incelendiğinde her bir isme dair babasının ve dedesinin

71 Akabe körfezinin kuzeydoğu köşesinde bulunmaktadır, günümüzde Akabe olarak bilinmektedir. Ayıntılı bilgi için bk. Mustafa L. Bilge, "Akabe", *DİA*, II, 209.

72 Yemen'de bulunan bir bölge ismidir (bk. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldan*, Beyrut: Dâru Sadır, 1995, II, 81).

73 Mehmet Efendioğlu, "Tabakât (Hadis)", *DİA*, XXXIX, 292.

ismi, nisbesi, ders aldığı ve semâ'da bulunduğu hocaları, rivâyet ettiği eseri, hangi ilim dallarına vakıf olduğu, nasıl bir ailede yetiştiği, meslek, cerh-ta'dîl durumu, itikâdî düşünce, ahlâkî özellikler, tasavvuf ehli olma gibi bilgilere yer verilir. Ayrıca bazı biyografilerde dönemin ve bölgenin siyâsî durumu, bölgedeki ilim meclisleri, ölüm ve vefat tarihi gibi diğer hususlara da değinilmektedir. Diğer suâlât eserlerinden karakter olarak ayrılan Silefi rivâyeti, tam anlamıyla biyografik bir eser özelliği taşır.⁷⁴ Bir örnekle durum daha iyi anlaşılabilir:

Silefi'nin Ebû Ahmed b. Şevzeb hakkında sorduğu soruya Hamîs el-Havzî şöyle cevap verdi: "Tam adı, Ömer b. Ebî Abdullah b. Şevzeb el-Mukriî'dir. Babası Abdullah b. Ömer ve pek çok kimseden hadis dinlemiştir. Kendisinden ise, iki oğlu Ebu Amr Osman ve Ebu'l-Hüseyn Ali hadis rivâyet etmiştir. Ebû Ahmed b. Şevzeb sika, sebt, ehl-i sünnet itikadına bağlı, emri bi'l-maruf nehyi ani'l-münker yapan biriydi. Kadı İbrahim b. Ali el-Alevî'nin bazı uygulamalarını kerih gördü ve şehirden çıkarılmasını talep etti. Bunu üzerine Adudüddeve⁷⁵ onunla münasebet kurarak kadı hakkındaki isteğinden vazgeçmesini istedi. O da bu isteğinden vazgeçti. İsmi geçen iki oğlu, Müfid Ebû Bekir el-Cerçerâî'ye rihle yapmışlar ve ondan Vâsıt'ta çokça hadis rivayet etmişlerdir. Ebu'l-Hüseyn'den bizlere en son hadis rivâyet eden Ebû Abdullah es-Sevâdî'dir.⁷⁶

III. Hadis Tabakâtının Kaynakları Açısından Suâlâtlar

Suâlât eserlerinin muhtevalarındaki zenginlik yönüyle doğrudan biyografik kaynakları arasında sayılabileceğine yukarıda işaret edildi. Bununla birlikte sonraki dönemlerde telif edilen tabakât eserlerinde suâlâtların kaynak olarak kullanılması da dikkat çekmektedir. Örneğin İbn Ebî Ya'la'nın (ö. 526/1131) *Tabakâtü'l-Hanâbile*'sinde ricâle ve fıkha dair Ahmed b. Hanbel'den nakledilen suâlâtlardan bazı bölümlerin yer aldığı görülür.⁷⁷ Yine Hatîb el-Bağdâdî'nin (ö. 463/1071) *Târîhu Bağdâd*'ında 1500 yakın naklin suâlât kaynaklı olduğu dikkat çekmektedir.⁷⁸

74 Bu özelliğe sahip olması, hicri 500 yılı gibi geç bir dönemde telif edilmesi ile ilgilidir. Bu yönüyle diğer suâlât eserlerinden ayrılır. Eserin suâlât eserleri açısından değerlendirilmesi için bk. Mustafa Tatlı, *Rical Bilgisinin Tespiti*, s. 273-275.

75 "Adudüddeve" lakabıyla bilinen Büveyhî hükümdarı Ebû Şücâ' hakkında bk. Abdülkerim Özeydin, "Adudüddeve", *DİA*, I, 392-393.

76 Hamîs el-Havzî, *Suâlâtü'l-Hâfiz es-Silefi li'l-Hamîs el-Havzî an cemâa min ehli'l-Vâsıt* (nşr. Meta' Tarâbişi), Dimaşk: Matbûâtü Mecma'i'l-Lugati'l-Arabiyye, 1976, s. 91-92.

77 Meymûnî'nin Ahmed b. Hanbel'den naklettiği eserinin bazı kısımları için bk. İbn Ebî Ya'lâ, *Tabakâtü'l-Hanâbile* (nşr. Muhammed Hamid el-Fikî), I-II, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1952, I, 212-216.

78 Verilen bilgide Ekrem Ziyâ el-Umerî'nin *Mevâridü'l-Hatîb el-Bağdâdî fi Târîhi Bağdâd* (Riyâd: Dâru Taybe, 1985/1405) isimli eserinden yararlanılmıştır.

Hicri dördüncü ve beşinci asırdaki cerh-ta'dile dair telif edilen eserlerin suâlât eserlerinden büyük oranda istifade ettiği görülür.⁷⁹ Özellikle zayıf râvilerin ele alındığı pek çok eserde suâlâtların kaynak olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu döneme ait bazı eserlere ve bu eserlerde yer alan suâlât müelliflerine ve öne çıkan râvilerine yer verirse şöyle bir tablo karşımıza çıkar.⁸⁰

Müellif	Eser	Suâlât Münekkidi	Rivâyet Eden
İbn Ebî Hâtim	<i>el-Cerh ve't-ta'dil</i> ⁸¹	Ahmed b. Hanbel	Abdullah
		Yahya b. Ma'in	İshak b. Mansur, Dûrî
Ukaylî	<i>Kitâbü'd-Duafâ</i>	Yahya b. Ma'in	Dûrî, Muâviye b. Salih
		Ahmed b. Hanbel	Abdullah
İbn Hibban	<i>Kitâbu'l-Mecrûhîn</i>	Yahya b. Ma'in	Ahmed b. Zühre, Osman ed-Dârimî
İbn Adî	<i>el-Kâmil fi'd-duafâ</i>	Yahya b. Ma'in	Dûrî, Dârimî, Muaviye b. Salih
		Ahmed b. Hanbel	Abdullah, Cüzcânî
İbn Şâhîn	<i>Târîhu esmâi'd-duafâ ve'l-kezzâbin</i>	Ahmed b. Hanbel	Abdullah
		Yahya b. Ma'in	Dûrî
	<i>Târîhu esmâi's-sikât</i>	İbnü'l-Kattân	Ali b. el-Medîni
		Yahya b. Ma'in	Dûrî, Kevsec
Ebü Nuaym	<i>Kitâbu'd-Duafâ</i>	Ali b. el-Medîni	Muhammed b. Osman b. Ebî Şeybe

Hacimli eserlerin verildiği ansiklopedik döneme⁸¹ ait hadis tabakâtına dair eserlerde de suâlâtlara genişçe yer verilmiştir. Zehebî'nin (ö. 748/1348) *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ, Tezkiretü'l-huffâz, Mizânü'l-i'tidal* isimli eserlerinde, İbn Kesir'in (ö. 774/1373) *el-Bidâye ve'n-nihâye*'sinde, İbn Hacer'in (ö. 852/1449) *Tehzîbü'l-Tehzîb ve Lisânü'l-Mizân* isimli eserlerinde, Suyutî'nin (ö. 911/1505) *Tabakâtu'l-huffâz*'ında suâlâtın kaynak olarak kullanılması dikkat çeker. Burada örnek olarak Mizzî'nin (ö. 742/1341) *Tehzîbü'l-Kemâl fi esmâi'r-ricâl* isimli eserindeki suâlât kaynaklı atıflara yer verilebilir⁸²:

79 Özellikle duafâ literatürüne ait eserlerde yer alan suâlât münekkitlerinin görüşlerinin sayısal verileri ve bu münekkitlerin suâlâtları elde ettiği rivâyet senedi için bk. M. Macit Karagözoğlu, *Zayıf Râviler*, İstanbul: İFAV, 2014, s. 127-156.

80 Verilen tablo müellifin *Hadis Edebiyatında Suâlât Türü Eserler* (İÜSBE, 2015, s. 233) isimli yüksek lisans tezinden alınmıştır. Tabloda yer alan eserlerde kullanılan suâlât ve rivâyetleri verilenlerle sınırlı değildir. Öne çıkan eserlere ve rivâyetlerine yer verilmiştir. Diğer eserler ve rivâyetler için ilgili eserlerde taramalar yapılabilir.

81 Bu ifade için bk. Karagözoğlu, *a.g.e.*, s. 160-161.

82 Tabloda yer alan münekkitlerin görüşlerinin hangi râviler tarafından aktarıldığı bilgisi için bk. Mustafa Tatlı, *Hadis Edebiyatında Suâlât Türü Eserler* (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), s. 238-241.

Suâlât Müellifi	Atf Sayısı
Yahya b. Saîd el-Kattân	62
Yahya b. Ma'în	3250
Ali b. el-Medîni	61
Ahmed b. Hanbel	1750
İclî	353
Ebû Zûr'a er-Râzî	900
Ebû Dâvûd	700
Dârekutnî	170

Mizzî'nin *Tehzîb*'inde yer alan suâlât kaynaklı nakiller 7000'in üzerindedir. 8045 râvinin ele alındığı bu eserdeki suâlât nakillerinin yüksek oranda olması eserin ana kaynaklarından birinin suâlâtlar olduğu kanaatini doğurmaktadır. Bu nakiller arasında Yahya b. Ma'în ve Ahmed b. Hanbel'den yapılan nakiller dikkat çekmektedir. Zira iki isim de eser telif etmek yerine bilgilerini öğrencileriyle paylaşmış, öğrencileri onların adına tuttuklarını notları tasnif etmişlerdir. Netice itibariyle suâlât eserlerinin özellikle hadis tabakâtı açısından kaynaklık teşkil ettiği söylenebilir.

IV. Sonuç

Münekkitler tarafından aktarılan bilgilere dayalı olarak telif edilen suâlâtlar ile râvileri yaşadıkları zamana göre gruplara ayırarak ele alan tabakât eserlerinin muhtevaları, hicri ilk üç asır dikkate alındığında büyük oranda benzerlik teşkil eder. Her iki tür, hadislerin sıhhatini tespit amacıyla ravi araştırma merkezli bir teşekkül sürecini haizdir. Râvi tabakaları, isim, nesep, vefat tarihi, şehir bilgileri ve cerh-ta'dil değerlendirmeleri, bu türler arasında ortak yönler olarak dikkat çeker. Bununla birlikte soru-cevap yöntemine dayalı suâlâtların süreç içerisinde telifine devam edilmediği görülmektedir. Tabakât eserleri ise suâlâtların aksine asırlarca telif edilen bir tür olmuştur. Bunun en büyük sebebi, tabakat eserlerinin farklı ilim dalları tarafından bir telif türü olarak kabul edilmesi ve sonraki asırlara dair bilgileri de içermesidir. İki türün gelişim aşamalarında görülen bu farklılığa rağmen teşekkül sürecindeki benzerlik yerini hicri 4 ve 5. asırlardan itibaren hadis biyografi yazıcılığında suâlâtların kaynak olarak kullanılmasına bırakmıştır. Sonuç olarak, erken dönem tabakât eserleri kategorisinde değerlendirilebilecek olan suâlâtların, telif sürecinin sona ermesiyle birlikte sonraki asırlardaki biyografi kaynakları arasında yerini aldığı ifade edilebilir.

KAYNAKÇA

- Abdullah b. Abdürrahîm b. Hüseyin b. Mahmud, "Suâlâtü Ebî Zür'a ed-Dımaşkî fi Kitâbi't-Târîh li-İmâm Yahyâ b. Ma'in", *Mecelletü Merkezi'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye*, 2013, sy. 35, s. 295-354.
- Ahmed b. Hanbel, *Kitâbü'l-İlel ve ma'rifetü'r-ricâl* (Abdullah b. Ahmed b. Hanbel rivâyeti) (nşr. Vasıyyullah b. Muhammed Abbâs), I-IV, Riyâd: Dâru'l-Hânî, 2001.
- Baloğlu, Adnan Bülent, "Mesâil", *DİA*, XXIX, 264-265.
- Bilge, Mustafa L., "Akabe", *DİA*, II, 209.
- Dârekutnî, Ali b. Ömer, *Suâlâtü's-Sülemî li'd-Dârekutnî* (Sülemî rivâyeti) (nşr. Sa'd b. Abdullah el-Humeyyid-Hâlid b. Abdurrahman el-Cüreysî), Riyâd: Mektebetü'l-Melik Fehd el-Vataniyye, 2007.
- Durmuş, İsmail, "Tabakât", *DİA*, XXXIX, 288-290.
- Efendioğlu, Mehmet, "Tabakât (Hadis)", *DİA*, XXXIX, 291-292.
- Ekrem Ziyâ el-Umerî, *Mevâridü'l-Hatîb el-Bağdâdî fi Târîhi Bağdâd*, Riyâd: Dâru Taybe, 1985.
- el-Hamevî, Yâkût b. Abdullah, *Mu'cemü'l-büldan*, Beyrut: Dâru Sadır, 1995.
- Hamîs el-Havzî, *Suâlâtü'l-Hâfız es-Silefi li'l-Hamîs el-Havzî an cemâa min ehli'l-Vâsıt* (nşr. Meta' Tarâbîşî), Dımaşk: Matbûâtü Mecmai'l-Lugati'l-Arabiyye, 1976.
- İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, I-IX, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1952.
- İbn Ebî Ya'lâ, Ebü'l-Hüseyin Muhammed b. Muhammed, *Tabakâtü'l-Hanâbile* (nşr. Muhammed Hamid el-Fiki), I-II, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1952.
- İclî, Ebü'l-Hasan Ahmed b. Abdullah, *Ma'rifetü's-sikât*, (Ebü Müslim rivâyeti) (nşr. Abdülalîm Abdülazîm el-Bestevî), I-II, Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1985.
- Karagözoğlu, M. Macit, *Zayıf Râviler*, İstanbul: İFAV, 2014.
- Ömer, Ahmed Muhtar, *Mu'cemü'l-lugati'l-Arabiyyeti'l-muâsıra*, Kahire: Alemlü'l-Kütüb, 2008.
- Özaydın, Abdulkerim, "Adudüddeve", *DİA*, I, 392-393.

Tatlı, Mustafa, *Rical Bilgisinin Tespiti: Suâlât Literatürü*, İstanbul, Beka Yayınları, 2016.

_____, *Hadis Edebiyatında Suâlât Türü Eserler* (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), İÜSBE, 2015.

Turhan, Halil İbrahim, *Ricâl Tenkidinin Doğuşu ve Gelişimi*, İstanbul, İFAV, 2015.

Yahya b. Mâ'in, *Min kelâmi Ebî Zekerıyyâ Yahya b. Ma'in fi'r-ricâl* (Dakkâk rivâyeti) (nşr. Ahmed Muhammed Nurseyf), Dımaşk: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, ts.,

_____, *Yahyâ b. Ma'in ve Kitâbühü't-Târîh* (Dûrî rivâyeti) (nşr. Ahmed Muhammed Nurseyf), I-IV, Mekke: Merkezü'l-Bahsi'l-İlmi ve İhyai't-Türâsi'l-İslâmî, 1979.

Zehebî, Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Tezkiretü'l-huffâz*, I-IV, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1956.